

Szádoczki Boglárka:

Mándok

A nagyközség a főút mellé települt: eredeti utcahálózata H alakú volt, a nyugati szárny felső ága a XIX. század második felében népesült be, az alsó ágán lévő valamikori *Nagybükőbe* és *Kisbükőbe* a XVIII. század végén kárpát-ukránok költöztek.

A XX. század fordulója óta a 2891 hektár területű község kelet és délkelet felé terjeszkedett.

Ma 4714 lakos él 1432 lakásban.

Itt is hagyományos megélhetési forrás a mezőgazdaság, burgonyát és almát termelnek.

Van körzeti általános iskola, a művelődési házban népdalkör és citeraegyüttes működik.

A soros, részben keresztcsűrös beépítésű telkekre 1945 előtt gyakorta több ház is épült.

Sajnos napjainkra már teljesen eltűntek a szalmafedeles zsellérházak, az élő fák lefűrészelt csonkjaira állított „lábasházak” tapasztott paticsfallal, és az úgynevezett bálványos házak, amelyek tetőszerkezetét közel 3 méter hosszú tölgyfák tartották.

Ezeket a tölgyfa bálványokat durván szögletesre faragták és a gyökerükkel */dücskőjükkel/* együtt ásták le a földbe.

Az ősi népi építészeti emlékek legjava az 1896. és 1902. évi tűzvészben elpusztult.

A megmaradt paraszti lakóházak a Nyírségre jellemzőek: kétosztatúak, favázás sövény- vagy vert falúak, oldaltornácosak, szalmafedeles nyeregtetejük az utca felé csapott végű.

Kívül-belül fehérre meszelték a falakat, de az eresz alját pirosra, vagy kékre festették.

Padlásra az utca felőli rész homlokzatáról jártak fel.

A padlástér feljárati része fából készült, kevés népi építészeti fafaragás díszítette.

Jellegzetes motívuma a kör sugarával rajzolt hatszirmú rózsza.

Lakói a Forgách grófok jobbágysai, majd zsellérei, cselédei voltak.

Az utca elején volt a „malomudvar”, ahol a gróf bérlőinek cselédei laktak.

A temető felőli rész az *Apagy*, a templom felőli rész a *Derék*.

Két részt egy híd kötötte össze egymással.

A vizet kenderáztatásra is használták.

A házak alacsonyak, nádfedelesek voltak.

Mécses és petróleumlámpa égett a házakban.

Fő foglalkozásuk a földművelés volt.

A lakás sarkában kandalló állt, a konyhában szabadkémény és kemence.

A környező falvaktól eltérően itt a lakóházzal egy fedél alatt találjuk meg az istállót, amelyben kamra, kocsiszín és ól van.

A csűr keresztben áll az udvar végében.

A népi építészet emlékeit főleg a Kossuth utcán láthatjuk.

Történelme;

Neve ugyanabból a *Man* személynévből keletkezett –k képzővel, amelyből *Mánd* neve.

A Tisza északi kanyarulatának jelentős települése volt, először 1382-ben említették a *Tomaj* nembeli *Losonczi* család birtokaként, s bár egyes feljegyzések szerint 1450-ben földesura az *Atyai*-család volt, a Losoncziak bírták a XV. században.

1578-ban a helység szabadalomlevelet kapott.

A XVII. században kihalt Losonczi család és a már mezővárosi ranggal büszkélkedő település *Losonczi Anna* révén férjéé, a később nádorként ismert *Forgách Zsigmondé* lett 20 ezer forint ellenében.

1945-ig voltaképpen a legnagyobb földesurai a Forgách ivadékok voltak. Mándokot 1720-ban többnyire rutének lakták.

1785-ben a 152 házból, 127 családból, a 27 jobbágy mellett 125 házas zsellérből álló mezővárost *Lónyai Júlianna* bírta.

A XIX. században a *Vayakkal* rokon *Czóbeleké* volt, akiktől a század végén gróf *Forgách László* vette meg az 1872-ben és 1874-ben támadt tűzben szinte teljesen megsemmisült települést.

Fényes Elek: Geographia szótárának köszönhetően ismerhetjük a tűzvész előtti állapotát:

magyar mezőváros Szabolcs vármegyében, 1475 lakossal, országos vásárokkal.

Volt 45 6/8 első osztálybeli egész telke, nevezetes marha- és sertéstenyésztése.

A Szabolcs vármegyei monográfia /1939/ szerint a Tiszai járásban lévő, 5102 hold területű nagyközségben 4146 lakos, 787 ház volt.

A kis- és törpebirtokokra alapozva a lakosok főként őstermelésből és az iparból éltek.

Nevezetességei;

A nagyközség *Szent Miklós* tiszteletére emelt, XVIII. századi

GÖRÖG KATOLIKUS FATEMPLOMA a maga nemében egyedülálló az országban, ezért a *szentendrei Szabadtéri Néprajzi múzeumba* telepítették át.

Az egyhajós, négyszögű szentélyű, tapasztott boronafalás faépület a nagyközség északkeleti részén, a *Bukócon*, egy domb szélén állt.

Építészeti stílusa, alaprajzi elrendezése az Északi- és Keleti-Kárpátok ortodox templomaival rokon.

A Tisza-könyök területén a XVII. század második felében ugyanis nagyobb közösségek csatlakoztak a görög rítusú, ószláv nyelven miséző, de a római pápát elismerő „unitus” egyházhoz.

Belső terét azonban a 18. és 19 századokban átalakították az egyesült görög és római katolikus liturgia szerint.

A hajóra épített, andráskeresztekkel és ferde támaszokkal merevített tornyot fenyőfa lécekkel borították.

A torony függőleges borítóléceit és a vízszintes párkányzatot piros földfestékkel színezték.

A döngölt földpadlózatú épület hajóját keresztgerendákon nyugvó, tölgyfa pallókból álló síkfödém takarja, míg az alacsonyabb szentély álboltozatát félbevágott és faszögekkel erősített gerendák tartják.

A hajó déli oldalán levő kettős ablakot az eredeti kovácsoltvas rács védi.

A bejárati ács tokos, a boronákhoz zsilipelt illesztésű tölgyfa ajtó felett, a szemöldökfán látható az a görög és cirill betűs felirat, ami a templom építését meghatározza.

A nyelvészek egybehangzó véleménye szerint az évszám 1670-et jelöl.

Az áttelepített templom tornyába visszahelyezték a Mándokon használt két XVIII. századi harangot.

A nagyobb méretű harangról azt tartja a helyi hagyomány, hogy *II. Rákóczi Ferenc* adományozta a mándokiaknak.

Ez a harang valószínűen a *kassai harangöntő központban* készült, vállán datálás: 17.9 /a harmadik szám hiányzik/.

A kisebb harang koronája alatt, a nagyobbéhoz hasonlóan, öntött virágornamensekből álló szalagdíszítés fut körbe.

A mándoki hagyomány szerint, bár volt a helységben református és katolikus templom is, csak a görög katolikus fatemplom /*cerkó*/ harangjának hangja üzte el a zivatart és jégesőt.

A templom korai, eredeti berendezési tárgya a képesfal közepén elhelyezkedő kétszárnyú, áttört faragású királyi ajtó.

A hársfából készült, szőlőfürtös indákkal hálózott ajtószárnyakon a tizenkét király, ill. kispróféta ovális tábláscsákra festett képe látható.

Az ajtó aljára, kezében papírtekercssel, *Jessze* ülő alakját faragták, akit Dávid király apjának, egyes próféták a Messiás ősatyjának tartanak.

A magyarországi szakrális emlékekben ritka műtárgy mind megmunkálásában, mind festésében igényes alkotás.

A táblaképek vallástörténeti, templomhasználati és berendezési szempontból egyaránt teljes értékű együttest alkotnak.

A szentély legjelentősebb, és a templom eredeti berendezési tárgya az oltárláb, a négyzetes hasáb alakú tölgyfarönk.

A mándoki hagyomány szerint a templom azért épült domboldalra, hogy élő fa legyen az oltár, és az idősebbek az épület bontásának idején még azt is tudni vélték, hogy a gyökeres farönk időnként kihajtott.

A templom körüli temető eredeti helyén 1812-ben megszűnt.

A Tisza-könyök falvaiból tizennyolc sírjelet telepítettek át a temető szemléltetésére.

A görög katolikus fakeresztek lapolt ácsszerkezetűek, amiket igényesen formált kovácsoltvas szögekkel ütöttek át.

A Szent István téren található műemlék jellegű

Római Katolikus templom:

egyhajós, homlokzati tornyos, késő barokk épület 1821-ből.

A klasszicista stílusú, kétoszlopos előcsarnok mögött a homlokzaton kétoldalt három félköríves ablakot látunk, fölöttük áttört, késő barokk, fonott díszű attika, két sarkán egy-egy vázával.

A torony hármastagolású, órapárkányos, tört sisakú.

A templom belsejében a boltozatos ajtóhoz ívesen záródó szentély csatlakozik, negyedgömb boltozatát kazettába foglalt rozettás, klasszicista festés díszíti.

A főoltár festett építményének közepén látható a Forgách család címere.

A műemlék jellegű, 1858-ban késő barokk stílusban készült

református templom: a Kossuth utcán áll.

A homlokzati tornyos, késő barokk épület kapuját 1820-ban csinálták.

A zsinagóga:

egyszerű épület a XIX. század elejéről, klasszicizáló fa és Áron fülkével.

A Szent István tér 9. sz. alatt található a műemlék jellegű

Forgách kastély:

a római katolikus templommal szemben lévő nagy kiterjedésű park közepén áll.

Az U alaprajzú épületet 1790-ben emeltette *gróf Forgách Ferenc*.

Az impozáns megjelenésű kastély a kor divatos irányzatai szerint, igényes homlokzati kialakítással épült, később eklektikus stílusban átalakították.

A manzárdtetős, középső részén emeletes kastélyt ion falpillérek tagolják és háromszögletű oromzat zárja.

A zárt udvar felőli részen körfolyosókról közelíthetők meg a szobák és a nagyterem.

A nagyon elegáns kastély kiemelkedő értéket képvisel a megye műemlékei között, mégis romos és üresen áll.

1993-ban tűz ütött ki az épületben, akkor alaposan megrongálódott a tetőszerkezete.

Ma a helyi önkormányzat tulajdona.

1993-ban emelték a világháborús emlékművet a nagyközségben.

Természeti értékek;

Híres a Forgách kastély parkja, bár sok fát kivágtak, a cserjék és a lágyszárú növényfajok teljesen kipusztultak.

A park fáiból megmaradt néhány tölgy és platán 150 évnél is idősebbek, díszlik itt még méretees tulipánfa és sok a vadgesztenye.

A park helyileg védett természeti érték.

Népi építészet;

Lakóház:

Három régi, napjainkra már teljesen eltűnt háztípust kell megemlítenünk.

1. Mivel a falu lakóinak jórésze a grófi birtok jobbágyaként, majd cselédeként dolgozott, a lakóházak szegényesek, kezdetlegesek voltak. Ezek az ún. zsellérházak kétszobásúak voltak, szalmafedéllel. A nyeregtető az utca felől csapott végű volt, alatta deszkaoromfal, padlásfeljáróval.
2. Az irtások helyén „lábasház”-akat építettek az élőfák lefűrészelt csonkjaira. „az öregek elbeszélése szerint 90-120 cm magas lábakon állott a lábasház, és a csonkokra lapolták bele a lefűrészelt rönkökből kifaragott talpgerendákat, és ebbe a keretbe építették fel a tapasztott pacsitfal favázat, a koszorú és tető szerkezetét”
3. 1969. jan. 31.- én Kovács Béla- Petőfi u. 31. szám alatti lakos elmondta-hogy a községben korábban mindenütt favázás /bálványos/ házak voltak. E ház sarkain és a mestergerenda alatt 270-280 cm hosszú tölgyfák állottak, amelyek tulajdonképpen a tetőszerkezetet tartották. A bálványokat durván szögletesre faragták és gyökértővel /*dücsköstül*/ állították le a földbe.

Az ősi népi emlékek –főleg az 1896. és 1902. évi tűzvészsel- eltűntek.

A fennmaradt paraszti lakóházak a Nyírség építkezésére jellemző vonásokat mutatnak.

Általában szoba + konyha + szoba beosztásúak, oldaltornácosak.

A falazat különböző, ismert volt a favázás sövényfal, a vertfal, az 1920-as évektől pedig a vályog.

A konyhát boltív választja ketté.

Az 1920-az évekig a szabadkémény aljából fűtötték a szobabeli kemencét.

A falakat kívül-belül fehérre meszelik.

Az eresz alját pirosra vagy kékre festik, ami idegen hatást mutat. A szalmafedeles nyeregtető az utca felé csapott végű.

Az oromfalak deszkából készülnek.

Gazdasági épületek;

A környező falvaktól eltérően az istállóépület itt a lakóházzal egy fedél alatt van.

Az istálló kamrára, kocsiszínre és ólra tagolódik.

A disznóól az istálló mögött helyezkedik el.

A csűr az udvar végében, keresztben áll.

Kossuth u. 49. lakóház tulajdonosa: Berecz Lajos

Szoba + konyha + szoba elrendezésű, vertfalú, csonkakontyos, bádogtetős ház. Épült az 1890-es évek végén.

1896-ban a Kossuth utca nagy részét tűzvész pusztította el, ezután ilyen típusú házak épültek, cilinderkéménnyel, kemence nélkül.

Ezt a házat /s egyben az utolsó, a tűz után épült típusú házat/ 1975-ben bontották el. A típusú házak hatása a mai népi építészetben érezhető.

Kossuth t. 85. lakóház tulajdonosa: Szállás István

Szoba + konyha + szoba elrendezésű, oldaltornácos, deszkamellvédés, vályogfalú, csonkakontyos, bádogfedeles ház.

Épült 1880 körül. A konyha szabadkéményes.

Az ún. konyhakemencét /szögletes kemence, a bal sarkába épített takaréktűzhellyel, *spórral*/

1950 körül bontották el, helyette a tornác végében újat építettek.

A századforduló előtt a ház zsúpfedeles volt.

A ház lécezett, sártapasztásos oromfalas, a vízvetőt téglából alakították ki.

A férfiak bocskorban és vászon lábravalóban, a legények darutollas kalapban és lobogós ujjú ingben jártak.

Az asszonyok fodros bő ruhát viseltek.

Az evőeszközök főleg fából és cserépből készültek.

Az iskolások suskószatyorban vagy vászontarisznyában hordták

/–az egy könyvet és a palatáblát.

5 közkútra kb. 20 gazda járt.

A gémeskutak fából, később kőből készültek.

A kutak vize nem volt megfelelő, ezért az asszonyok /szájhagyomány szerint a honfoglalás idején is használt/ *Forrásdombról* hordták a vizet a korszokban.

A korszokból kettőt-kettőt összekötöttek és a nyakukba vették, kettőt-kettőt pedig összekötve a kezükbe fogva szállították az asszonyok.

1954. decemberében *Martin György* gyűjtéséből származik:

„Több embertől felvettünk, egyes kettes és páros botlót, cigánytáncot /párosat-egyeset/ és csárdást. Délután a magyarok táncát filmeztük. Magyar csárdást párosan, egyedül, körtáncot, pásztortáncot, bottal, bot nélkül. Ottlétünk alatt többször hallottuk, hogy a mulató emberek éneklék az „Amott legel, amott legel kezdetű dalt.”

A reformáció elterjedése után itt épült fel a református parókia és templom. Valószínű a huszita és református templom előbb fából épült, később kőből építették.